

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДПРИЄМСТВ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ECONOMIC AND LEGAL STATUS OF ENTERPRISES OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS

Бочков П.В.,

кандидат юридичних наук, доктор богослов'я,
настоятель храму святого Луки Войно-Ясенецького
(м. Норильськ, Росія)

Статтю присвячено дослідженню особливостей господарсько-правового статусу підприємств релігійних організацій в Україні. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють діяльність релігійних організацій. Правове регулювання діяльності релігійних організацій має певні відмінності від інших організацій. Релігія є особливою сферою життя людей, тому потребує дуже виваженого правового регулювання.

Досліджено специфіку регулювання господарської діяльності підприємств релігійних організацій, встановлено, що майже кожна конфесія має свої специфічні правила ведення господарської діяльності: має певні заборони, обмеження, регламенти певних дій. Досліджено особливості здійснення господарської діяльності підприємствами релігійних організацій, визначено майнову основу діяльності таких організацій. Встановлено, що норми національного законодавства України, що регламентують питання правового режиму майна релігійних організацій та/або заснованих ними підприємств, підтверджують їх похідний (спеціальний) характер щодо загальних норм права, якими регламентується діяльність релігійних організацій.

Встановлено, що релігійні організації в порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські й інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи. Зроблено висновок, що ключовою ознакою статусу підприємства релігійної організації є те, що воно створюється для реалізації мети, цілей і завдань її засновника – релігійної організації, може використовуватися для здійснення як некомерційної господарської діяльності, так і підприємництва.

На підставі аналізу норм права, які регулюють діяльність підприємств релігійних організацій, визначено особливості господарсько-правового статусу підприємств релігійних організацій і встановлено недоліки його правового регулювання. Для дотримання справедливого балансу суспільних інтересів стосовно діяльності релігійних організацій надано пропозиції щодо внесення зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Ключові слова: релігійна організація, підприємство релігійної організації, підприємництво господарсько-правовий статус, господарська діяльність.

In the article the author considered the peculiarities of economic and legal status of enterprises of religious organizations in Ukraine. The author analyzed the legal acts that regulate the activities of religious organizations. The legal regulation of the activities of religious organizations in Ukraine has some differences with the activities of other organizations. Religion is a particular area of people's lives, so it needs very careful legal regulation.

The author explored the specifics of regulation of economic activity of enterprises of religious organizations. He found that almost every denomination has its own specific rules of doing business. In every religion there are certain prohibitions, restrictions, regulations of commercial action. In the article the author explored the peculiarities of economic activity of enterprises of religious organizations and studied the property basis of activity of such organizations. The national legislation of Ukraine, which regulates the legal regime of property of religious organizations or enterprises established by them, declares the special nature of the rules of law, which regulates the activities of religious organizations.

The author notes that according to the law, religious organizations have the right to establish publishing, printing, production, restoration and construction, agricultural and other enterprises, as well as charitable institutions (shelters, boarding schools, hospitals, etc.) to fulfill their statutory tasks. In the article the author concludes that the key sign of the status of a religious organization is that it is created to realize the purpose, goals and objectives of its founder – a religious organization. Based on the analysis of the legislation on the activity of enterprises of religious organizations, the author notes the peculiarities of the economic and legal status of enterprises of religious organizations and reveals the short comings of its legal regulation. In order to maintain a fair balance of public interests regarding the activities of religious organizations, the author proposes to amend the legislation of Ukraine.

Key words: religious organization, enterprise of religious organization, entrepreneurship economic and legal status, economic activity.

Постановка проблеми. За Конституцією України церква відділена від держави. Україна є багатоконфесійною державою та налічує велику кількість різних релігійних організацій, які для реалізації мети своєї діяльності поряд із релігійною можуть здійснювати і різні види господарської діяльності.

Стан опрацювання. Окремі питання правового статусу релігійних організацій досліджували у своїх працях такі науковці, як: Н. Бардашевич, В. Борисова, В. Піддубна, І. Пристінський, П. Сергеев, А. Шпомер та ін. Проте натепер немає комплексного дослідження особливостей господарсько-правового статусу підприємств релігійних організацій. З огляду на це вважаємо за доцільне проаналізувати систему нормативно-правових актів, які регулюють діяльність релігійних організацій, та дослідити особливості господарсько-правового статусу підприємств релігійних організацій в Україні.

Метою дослідження є аналіз правового регулювання діяльності підприємств релігійних організацій як суб'єктів некомерційної господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для визначення господарсько-правового статусу підприємств релігійних орга-

нізацій необхідно виходити з логічно-змістовного аналізу понять «господарство», «господарювання», «господарська діяльність», «право» та з відповідного компетентного фахового аналізу норм законодавства, що визначають поняття, засади й особливості діяльності цих підприємств і релігійних організацій безпосередньо.

У сучасній науковій літературі під поняттями «господарство», «господарювання» розуміються певні матеріальні блага й економіко-соціальна діяльність, пов'язана з ними, яка здійснюється людиною чи організаційними формами та структурами (юридичні особи тощо), спрямована на досягнення певного соціального та/або економічного результату. Термін «господарська діяльність» є законодавчо визначеним поняттям. Під господарською діяльністю в Господарському кодексі України розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [1].

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти

підприємництва – підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватися і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність). Згідно із ч. 1 ст. 42 гл. 4 «Господарська комерційна діяльність (підприємництво)» Господарського кодексу України, підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. На нашу думку, некомерційна господарська діяльність за змістом є тією ж формою соціально-економічної діяльності (господарювання), що і комерційна (підприємницька) господарська діяльність (що також за змістом є господарюванням), але без мети отримання прибутку (доданої вартості, зростання економічної вартості тощо).

Відповідно до ч. 1 ст. 52 Господарського кодексу України, некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. Законодавець чітко розмежував господарську комерційну та некомерційну діяльність від господарського забезпечення. На нашу думку, усі ці форми діяльності є господарюванням, однак, на відміну від господарської діяльності, господарське забезпечення є виключно законодавчим визначенням і визначає господарську діяльність певних суб'єктів, що не є суб'єктами здійснення господарської (комерційної та некомерційної) діяльності, і покликані забезпечити умови діяльності таких суб'єктів (господарського забезпечення). Так, згідно із ч. 3 ст. 3 Господарського кодексу України, діяльність негосподарюючих суб'єктів спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів.

Згідно із ч. 1 ст. 62 Господарського кодексу України, підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами. Підприємства можуть створюватися для здійснення як підприємництва, так і некомерційної господарської діяльності.

Згідно із ч. 1 ст. 112 Господарського кодексу України, підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їхніх статутних завдань.

Визначення поняття «релігійна організація» міститься у ст. 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Так, згідно із ч. 1 ст. 7 вказаного Закону, релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями). Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями) [2].

Право релігійних організацій створювати підприємства для мети діяльності релігійних організацій передбачене ч. 1 ст. 19 Закону України «Про свободу совісті

та релігійні організації», згідно з якою релігійні організації в порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські й інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи [2].

Тобто ключовою ознакою статусу підприємства релігійної організації є те, що воно створюється для реалізації мети, цілей і завдань її засновника – релігійної організації. І, з огляду на приписи ст. ст. 3, 42, 52 Господарського кодексу України, можуть використовуватися для здійснення як некомерційної господарської діяльності, так підприємництва.

Ураховуючи те, що підприємства можуть створюватися як з метою здійснення комерційної господарської діяльності (підприємництва), так і для мети некомерційної господарської діяльності, зазначене є справедливим також і для підприємств релігійних організацій.

Згідно із ч. 3 ст. 22 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», релігійні організації користуються виключним правом заснування підприємств для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення. Проте деякі автори звертають увагу на те, що участь релігійних організацій в господарській діяльності часто пов'язана з виробництвом і реалізацією товарів широкого вжитку, використання яких можливе і поза здійсненням культури.

Отже, варто зауважити, що релігійні організації часто здійснюють діяльність, напряму не пов'язану з релігійною. Багато християнських релігійних організацій здійснюють торгову діяльність продуктами харчування (сир, мед тощо), ісламські релігійні організації, наприклад, здійснюють контроль за реалізацією продукції, яка дозволена ісламом (халал).

Окрім цього, окремі автори зазначають наявність так званого ефекту «ореола», наявного в господарській діяльності підприємств релігійних організацій. Він полягає в підсвідомо більшій довірі з боку споживачів до продукції, яка виробляється та реалізується релігійними організаціями. Звісно, наявність такого ефекту більшою мірою пов'язана із психологією, а меншою – із правосвідомістю, проте цей ефект у сукупності з іншими чинниками задає об'єктивні умови існування певного ринку, регулювання якого лише нормами права неможливо без урахування особливостей його суб'єктів [3, с. 126].

Специфіка регулювання господарської діяльності підприємств релігійних організацій полягає ще й у тому, що майже кожна конфесія має свої специфічні правила ведення такої діяльності: заборони, обмеження, регламенти певних дій. Низка авторів досліджували релігійні правила різних конфесій як регулятор господарської діяльності. Водночас окремо авторами виділяється саме торгова діяльність, стосовно якої кожна світова релігія має власну позицію. Зокрема, в ісламі заборонені торгові угоди щодо узурпованих товарів, справи, пов'язані з азартними іграми, угоди, у яких є елемент лихварства тощо. В іудаїзмі заборонено не євреям продавати будь-які речі, які потрібні не євреям для здійснення їхнього культу, а канонічне право римо-католицької церкви в питаннях ціноутворення визнає лише справедливу ціну, у якій дотримана пропорційна рівність, яка заснована на обмінні еквівалентів. У багатьох релігіях має місце негативне ставлення до нарахування процентів на борг, що унеможливило включення в договори з релігійними організаціями цих конфесій деякі засоби забезпечення зобов'язання [3, с. 127]. Отже, внутрішні настанови окремих конфесій можуть істотно визначати порядок здійснення господарської діяльності, асортимент продукції, ціну, вибір контрагента тощо.

Релігійні організації мають право власності на майно, придбане або створене ними власним коштом, пожертвоване громадянами, організаціями або передане державою, а також придбане на інших підставах, передбачених законом (ч. 4 ст. 18 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»). Тобто, виходячи із зазначених вимог Закону, підприємства релігійних організацій не є власниками майна, що перебуває в їхньому віданні та/або набуто у процесі господарської діяльності. Зазначена умова є цілісним елементом господарсько-правового статусу підприємства релігійної організації, є системним елементом, передбаченим законодавцем у питаннях регулювання діяльності таких підприємств.

Так, Господарським кодексом України передбачено, що підприємство релігійної організації не є власником майна, переданого йому, на основі якого воно діє. Згідно із ч. 5 ст. 112 Господарського кодексу України, підприємство об'єднання громадян, релігійної організації діє на основі статуту, є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання відповідно до вимог цього Кодексу.

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законами (ч. 1 ст. 136 Господарського кодексу України). Згідно із ч. 2 ст. 136 Господарського кодексу України, власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства [1].

Згідно із ч. 1 ст. 137 Господарського кодексу України, правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених цим Кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом). Власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати в суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується ним не за призначенням.

Ст. ст. 63, 93 Господарського кодексу України підприємства релігійних організацій віднесено до підприємств колективної власності. Згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 63 Господарського кодексу України, одним із видів підприємств є підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності). Згідно із ч. 2 ст. 93 Господарського кодексу України, підприємствами колективної власності є виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських і релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

За способом утворення та формування статутного капіталу підприємства громадських організацій належать до унітарних підприємств. Залежно від способу утво-

рення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні. Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається) засновником (наглядною радою такого підприємства, у разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника [1].

Висновки. Узагальнюючі основні норми права, які регулюють діяльність підприємств релігійних організацій, здається за можливе виділити такі основні характеристики їхнього господарсько-правового статусу й окремі недоліки його правового регулювання:

1. Особливості діяльності підприємств релігійних організацій регламентується Господарським кодексом України та Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», що співвідносяться один з одним.

2. Засновником та власником підприємства релігійної організації може бути тільки релігійна організація.

3. Майновою основою діяльності підприємства релігійної організації є майно, передане йому засновником – релігійною організацією, яка є власником цього майна, та майно, набуто у процесі господарської діяльності, майно, власником якого також є релігійна організація. До підприємства релігійної організації не переходить право власності на жодне майно у процесі здійснення господарської діяльності, таке підприємство володіє та користується майном виключно на праві господарського відання або оперативного управління.

Виходячи із зазначеного, основним недоліком діяльності підприємств громадських організацій є невідповідність чинного правового регулювання їх діяльності потребам часу й економічної діяльності. Неможливість підприємств релігійних організацій бути власником майна, на основі якого вони здійснюють господарську діяльність, а також майна, набутого у процесі такої господарської діяльності, істотно обмежує економічну компетенцію та самодостатність таких підприємств, фактично перетворюючи господарську діяльність підприємств релігійних організацій на господарське забезпечення діяльності релігійних організацій.

Зазначена особливість потребує додаткового унормування шляхом внесення відповідних змін до Господарського кодексу України та Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо надання підприємствам релігійних організацій правомочності розпоряджатися їхнім майном шляхом надання їм можливості бути власником майна, що передане їм засновником-релігійною організацією, та набутого у процесі господарської діяльності.

Для дотримання справедливого балансу суспільних інтересів стосовно діяльності релігійних організацій пропонується розробити та пропонувати передбачити в чинному законодавстві правові норми, відповідно до яких певна частина доходів (прибутку) або майна підприємства релігійної організації підлягає передачі релігійній організації для забезпечення потреб діяльності останньої. Для цього необхідно внести зміни в Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 29.04.2020).
2. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283 (зі змінами і доповненнями станом на 29 квітня 2020 р.).
3. Сергеев П. К вопросу о коммерческой деятельности религиозных организаций. *Вестник Московского университета. Серия 11 «Право»*. 2019. № 3. С. 125–132.